

ÜSKÜDAR

SEMPOZYUMU

II

12 - 13 Mart 2004

BİLDİRİLER

CİLT 2

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör
Seyfettin Ünlü

Tel. 0216 341 05 00
Fax 0216 391 60 61

Üsküdar Belediye Başkanlığı
Üsküdar Araştırmaları Merkezi
Yayın No: 16

ISBN Takım No: 975-92019-4-1
ISBN Cilt 2: 975-92019-6-8

Editörler

Prof. Dr. Zekeriya Kurşun
Doç. Dr. Ahmet Emre Bilgili
Dr. Kemal Kahraman
Celil Güngör
Seyfettin Ünlü

Mart, 2005 İstanbul

TEKNİK HAZIRLIK: KAKNÜS AJANS
KAPAK DÜZENİ: KAKNÜS AJANS
İÇ BASKI: ALEMDAR OFSET
KAPAK BASKI: MILSAN
CILT: DİLEK MÜCELLİT

Üsküdar Sempozyumu

Yer: Üsküdar Belediyesi Çamlıca Eğitim Merkezi

Tarih: 12-13 Mart 2004

Düzenleyen: Üsküdar Belediyesi

ALİ ÜSKÜDÂRÎ VE ÜSLÛP ANLAYIŞI

Gülnur Duran*

İsminden de anlaşılacağı gibi Üsküdarlı olan Ali Üsküdârî, Türk Bezeme san'atları tarihimizde önemli bir yere sahiptir. 18. yüzyılda yaşadığını bildiğimiz Ali Üsküdârî'nin hayatı hakkında çok az mâlumat olmakla beraber, eserlerine imza ve tarih atan nadir san'atkârlarımızdandır. Doğum ve ölüm tarihleri bilinmemektedir. İmzalı eserlerinden 1718-1763 yılları arasında, Osmanlı Sultanları III. Ahmed (1703-1730), I. Mustafa (1730-1754), III. Osman (1754-1757) ve III. Mustafa (1757-1774) devirlerinde hayatta bulunduğu imzaları ve tarihleri ile sâbittir.

Ali Üsküdârî ile ilgili en fazla bilgiye Habib'in *Hat ve Hattâtan* ve Müstakimzâde'nin *Tuhfe-i Hattât'n* isimli eserlerinde rastlanmaktadır. *Hat ve Hattâtan*'ın "Nakkaşan ve Musavvıran ve Müzehhiban ve Tarrâhan" başlıklı bölümünde: "Ali Çelebi Rügân Üsküdâr denilür idi" ibaresi okunmaktadır (s. 268). Aynı eserin "Eğrikapılı Çelebi" bahsinde, Ali Üsküdârî'nin 1755 tarihinde vefat eden meşhur hattat Mehmed Rasim'in yazılarını tezhipleyenler arasında bulunan Sultan Selimli Reşid Mustafa Çelebi'ye hocalık ettiğinden de söz edilmektedir (s.146). Müstakimzâde de eserinin *Yedikuleli Seyyid Abdullah* bahsinde; "Mesâhif-i şeriflerini ekseriya hizmet-i tezhib ile şerefyâb olan üstâdların biri merhum Rügân Üsküdâr Ali Çelebidir ki, el-hac Yusuf-ı Mısır şakirdlerindendir. Vaktimizde saz yazmak vadisinde Şah-Kul-i vakitdir" der (s. 271).

Ali Üsküdârî'nin hocası müzehhip Yusuf-ı Mısırî'nin san'at üslûbunun takipçisi olduğu, onun yolundan ayrılmadığı eserlerinden anlaşılmaktadır. Hattâ, Türk bezeme san'atına getirmiş olduğu yeniliklerle de hocasını geçmiştir. Sadece müzehhip değil, aynı zamanda çiçek ressamı, rügânî (lake) ve halkârî üstâdı olan Ali Üsküdârî, 45 yılını bilebildiğimiz san'at hayatında; birçok eser vermiştir. Bunlar: kubur kalemdan, kitap kabı, yazı altlığı, yazı çekmecesesi, murakkaa, levha, yay gibi çoğunluğu rügânî tekniğinde olan eserlerdir, bugüne kadar tespit edilen 25 eseri, yurt içi ve yurt dışı müze ve kütüphanelerde, özel koleksiyonlarda korunmaktadır. Pek çok imza şekli bulunmakla birlikte, eserlerinde en çok "Bunu Üsküdârî Ali tezhipledi" mânâsına, *Zehhebehu Ali el-Üsküdâr*'yi kullanmıştır. San'at tarihimizin dehası Ali Üsküdârî, san'ata ve kitaba aşırı sevgisi olan, bundan dolayı Topkapı Sarayı dahilinde "Sultan Ahmed-i Sâlis Kütüphanesi"ni inşa ettiren ve raflarını nadide eserlerle dolduran Sultan III. Ahmed zamanında en güzel eserlerini vermeye başlamıştır (Derman, 1982, s. 14). Bu dönem diğer san'at dallarında olduğu gibi bezeme san'atlarımızda da Avrupa san'at akımlarının etkili olduğu yıllardır. Özellikle Fransız Rokoko-

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniversitesi Güzel San'atlar Fakültesi Geleneksel Türk El San'atları Bölümü Öğretim Üyesi.

su'ndan etkilenen Osmanlı san'atı, Türk rokokosu adı verilen yerli üslûbu ortaya koymakta gecikmez. San'atımıza giren bu yeni üslûbun en önemli özelliklerinden biri, gölgeli boyama ile hacim kazandırılmış motifler, gerçekçi üslûpla yapılmış çiçekler, kurdeleler ve vazolardır. Bu etki, klâsik dönem tezhip san'atının temsilcisi olan Ali Üsküdarî'nin san'atkâr kişiliğinde ve yorumunda yeni bir üslûbun ortaya çıkmasına sebep olur. Üsküdarî, klâsik üslûbun yanısıra tezyîni san'atlarımıza giren Avrupa bezeme unsurlarını da -karakteristik yapılarını bozmadan ve birbirlerine karıştırmadan- beraber kullanarak eserlerini ve üslûbunu ortaya koymuştur.

Ali Üsküdarî, 16. yüzyılın ilk yarısında Kanunî Sultan Süleyman dönemi Saray Nakkaşhanesi'nin sernakkaşı Şah Kulu'nun etkilerinin görüldüğü eserlerindeki iri ve kıvrak yapraklar ve hatâyî grubu motiflerin kullanıldığı desenleri, tamamıyla kendi üslûbunda yorumlayarak seçkin eserlerini vermiştir. San'atkârın Şah Kulu üslûbundaki en güzel halkârîlerinden biri, 262x134 mm. eb'adındaki ruğanî yazı altlığıdır (Arthur M. Sackler Gallery, Washington, S. 1986-23). Bu yazı altlığının ön yüzünde, siyah zemin üzerine işlenen saz yolu üslûbundaki yaprak motifleri, yeşil ve sarı altının birlikte kullanıldığı tarama halkârî bulunmaktadır. Halkârî deseninin etrafındaki kırmızı zeminli dış pervazda, iri sencîde rumî ve natüralist üslûptaki çiçeklerle yapılmış desen, tarama usûlüyle boyanmıştır. Desenin zemin boşluklarında, Ali Üsküdarî'nin hemen hemen bütün eserlerinde karşımıza çıkmakta olan, altın ile yapılmış çift tahrir tekniğindeki desen görülür (Resim 1).

Yazı altlığının -imzanın da bulunduğu- arka yüzünde, ana desen şemse formunda iplikle paftaya ayrılmış, iç kısımda siyah zemin üzerinde rokoko, pafta dışındaysa klâsik halkârî tarzında desenler yer alıyor. Bu kısımdaki iki küçük pafta içine müzehhibin imzası, "Zehhebehu Ali" ve "el-Üsküdarî, 1160" altınla ve ta'lik hattıyla yazılmıştır. Arka yüzün dış pervazında, kırmızı zemin rengi üzerine yine iri hatâyî, yaprak ve penç motiflerinin kullanıldığı desen, halkârî tekniğinde çalışılmıştır (Resim 2).

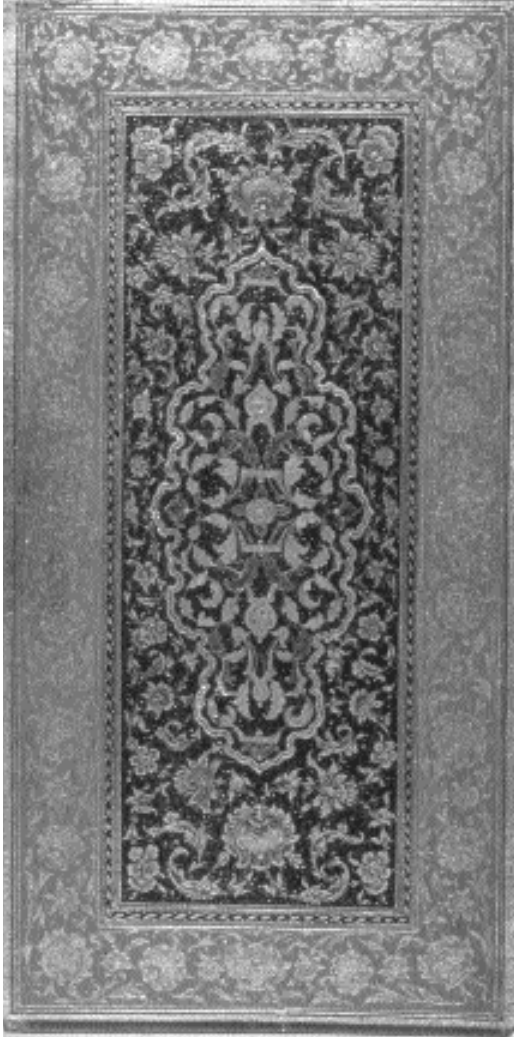
Ali Üsküdarî'nin üslûbunun oluşmasında etkili olan bir diğer san'atkâr ise 16. yüzyılın ikinci yarısında Saray Nakkaşhanesi'nin sernakkaşlığını yapan müzehhip Kara Memî'dir. Kara Memî'nin, gül, karanfil, lâle gibi yarı üslûplaştırılmış çiçekleri, Ali Üsküdarî'nin elinde çiçek ressamlığına dönüşerek, yeniden şekillenmiştir. San'atkârın çiçek resimlerinde -Batı tarzı resim anlayışının yanısıra- klâsik san'atlarımızdaki üslûplaştırma da kendini gösterir.

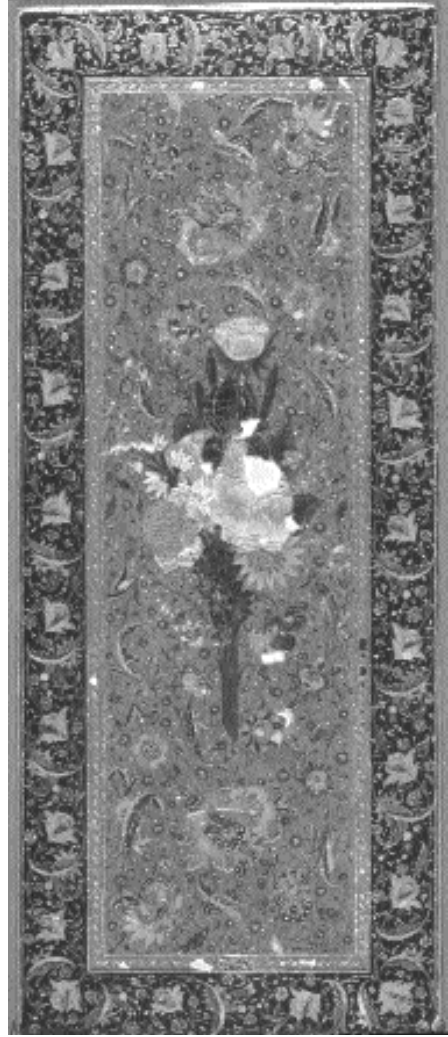
Resim 1: Yazı altlığı, Ön yüzü. (Arthur M. Sackler Gallery, Washington, S.1986-23)

Ali Üsküdarî'nin önemli eserlerinden biri olan Mecmûa-i Gazeliyat'ın ruganî kabı ve içindeki 30 adet çiçek resmi, san'atkârın bu tarz çalışmalarına en güzel örnektir (İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 5650); 115x280 mm. eb'adındaki bu şiir defteri cönk şeklindedir. Defterin içindeki şiirler 1726 (1139 H)'da Derviş Mustafa b. el-Hâc Mehmed tarafından, ta'lik hattıyla yazılmış, çiçek resimleri ve tezhipleri Ali Üsküdarî tarafından yapılmıştır. Defterin başında Sultan III. Mustafa b. Ahmed'in mührü bulunmaktadır. Eserin ruganî kabında çok ince bir işçilik hâkimdir. Dış kapaktaki desende, gül, şebboy, anemon, süsen, menekşe, sümbül, mine ve papatyadan meydana gelmiş bir buket yer alır. Naturalist üslûpta boyanan buketin etrafındaki hatayî grubu motiflerle yapılmış, ters simetri özelliği gösteren desen, ruganî üslûbundadır. Desenin zemin boşluklarında yine çift tahrir helezonları dolaşmaktadır. Siyah renkle çalışılan motiflerin meşimeleri altınla yapılmıştır. Müzehhip imzası "*Zehhebehu Ali el-Üsküdarî, 1140*" ara pervaz üzerinde yer alır. Dış pervazda ise içteki desen tarzı ve boyama tekniği tekrar edilmiştir. Bu kısımda, siyah, zemindeki desen boşluğuna yapılan çift tahrirler altınla işlenmiştir (Resim 3).

Resim 2: Yazı altlığı, Arka yüzü.
(Arthur M. Sackler Gallery, Washington, S.1986-23)

Resim 3: Kitap Kabı, Dış Kapak,
(İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 5650)

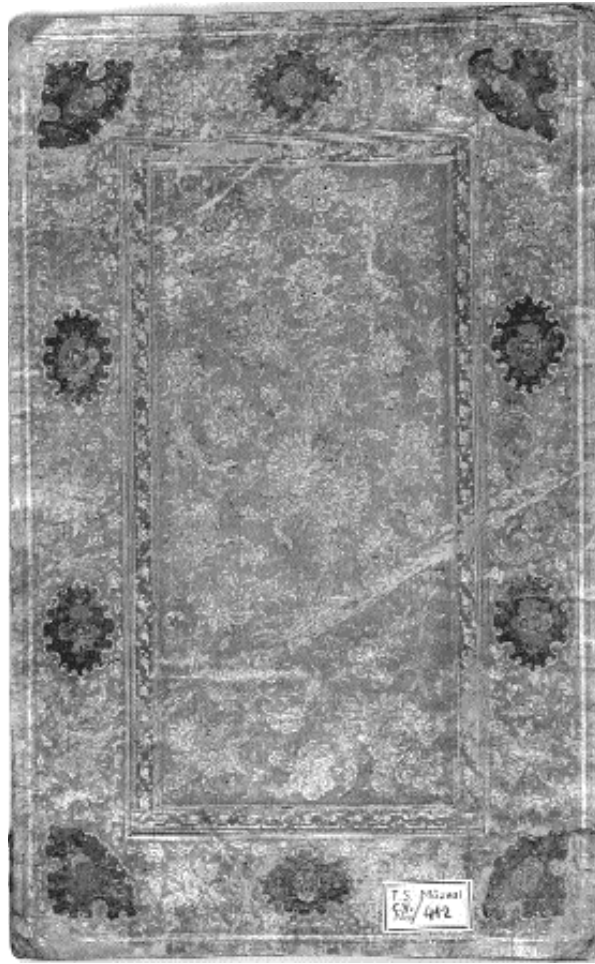
Ruganî kabın iç kapağında, tütün rengindeki deri üzerine, halkârîyle işlenen desen, kıvrak bir elin ürünüdür (Resim 4). Ali Üsküdârî, bahsi geçen eserin dış kapağında da en güzel örneklerinden biri yer alan, ruganî üslubunu, daha çok kubur kaleminden, yazı altlığı, kitap kabı, yazı çekmecesini, türündeki eserlerinde tercih etmiştir. San'atkârın bu tarz eserlerindeki motif zenginliği, kusursuz işçilik ve özen, renk uyumu onun karakteristik üslubunu ve hassas kişiliğini yansıtmakta, eserlerini seyreden kişide hayranlık hisleri uyandırmaktadır.

Ali Üsküdârî'nin en önemli üslup özelliklerinden biri de, birden fazla tezhip tekniğini ve boyama şeklini aynı eser üzerinde tatbik etmesidir. Bu tarz eserlerinde halkârî, rokoko ve çift tahrir üslubunu uyum ve estetik içinde, bir arada kullanmıştır. (Arthur M. Sackler, Gallery, Washington s. 1986-23).

San'atkârın klâsik üslupta bir halkârî deseninin arasında veya bir hatayî meşimesinde, rokoko üslubunda boyanmış bir çiçek veya buket görmek mümkündür (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, CY. 412). Bunun en güzel örneği de yine ruganî bir yazı altlığında karşımıza çıkar. 270X170 mm. eb'adındaki bu yazı altlığının her iki yüzünde de Ali Üsküdârî'nin karakteristik iri hatayî grubu motifleriyle yapılmış, saz yolu üslubundaki deseni, halkârî tekniğinde işlen-

Resim 4: Kitap Kabı, İç Kapak,
(İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi, T. 5650)

Resim 5: Yazı Altlığı, Ön yüzü,
(Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, CY. 412)

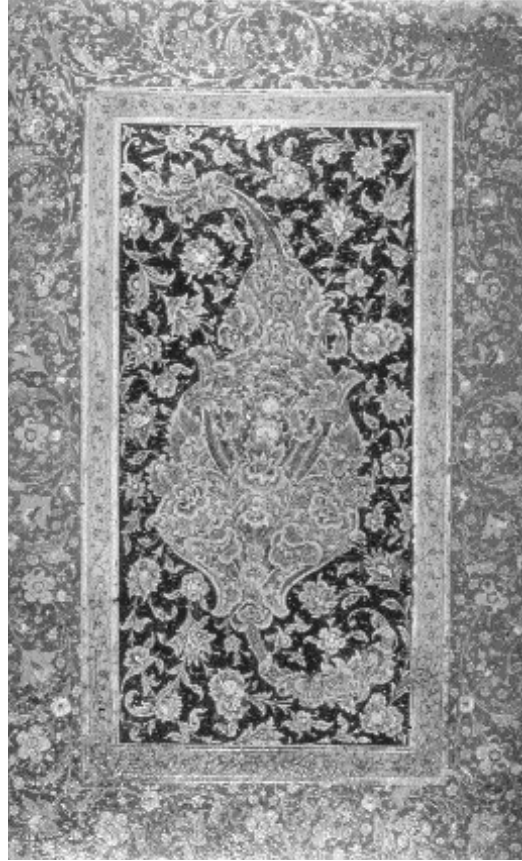

miştir. Dış pervazlardaki tütün rengi zeminde, halkârînin aralarındaki natüralist üslûpta boyanmış çiçek motifleri; ön yüzde ayrı paftalar içinde çiçek demeti halinde (Resim 5), arka yüzde ise, iri hatâyî motiflerinin meşîmeleri içinde yer alır (Resim 6). San'atkârın imzası, “Zehhebehu Ali el- Üsküdâr, 1177” yazı altlığının arka yüzüne, ara pervaz içine yazılmıştır.

Ali Üsküdârî'nin motiflerindeki zenginlik ve teferruat, iri motiflerin adeta bir kompozisyon halini alması, san'atkârın şahsî üslûbunun bir başka özelliğini daha meydana getirir. Bütün bu özelliklerin sadelik içinde uygulanması da dikkat çekicidir (Museum fur Kunst handwerk, Frankfurt. Inv. Nr. 13322). 295X185 mm eb'adındaki yazı altlığının, arka yüzünde ortadaki ana desende yer alan, iri bir sencide sarılma rumî motifi ve onun etrafını saran serbest kompozisyon, halkârî tekniğinde işlenmiştir. Bütün bu sahayı kaplayacak irilikteki sencide sarılma rumî motifinin içi; yaprak, penç ve hatayî motifleri ile bezenmiştir. Adeta tek başına bir kompozisyon olan motifin sarılma yerlerinde, kıvrak dönüşler yapan yapraklar kullanılmıştır. Bu motifin çevresine, kendine has Ali Üsküdârî motifleri ile yapılan desen de, tarama halkârî tekniğindedir. Yazı altlığının kırmızı zeminli dış pervazında, ruganî üslûbunun güzel bir örneği daha karşımıza çıkıyor. Desen zeminindeki boşluklar ise, Ali Üsküdârî'nin bütün eserlerinde yaptığı gibi, çift tahrir tarzında, hatayî grubu motifleri taşıyan helezonlarla doldurulmuştur (Resim 7).

Resim 6: Yazı Altlığı, Arka yüzü,
(Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, CY. 412)

Resim 7: Yazı Altlığı, Arka yüzü, (Museum fur
Kunsth Handwerk, Frankfurt, Inv.Nr.13322)

Yazı altlığının ön yüzünde, ortadaki ana desen ruganî üslûbundadır. Ali Üsküdârî'nin karakteristik desen anlayışı ve motifleri, şarabî renkli zemin üzerine işlenmiştir. İki tarafına üç iplik rumî desenli ara pervazın yapıldığı, siyah zeminli dış pervaza, yine iri hatayî grubu motiflerle hazırlanmış desen, halkârî tekniğindedir (Res.8). İmza bulunmayan ruganî yazı altlığının ön yüzündeki desenin, Ali Üsküdârî'nin Almanya'da bir müzede korunan, imzalı başka bir ruganî yazı altlığının deseni ile aynı olması, üslûbu ve işçiliği, bu eserin de Ali Üsküdârî'ye ait olduğunu göstermektedir (D.L. Offenbach, Inv.Nr. 10730).

18. yüzyıl Türk bezeme san'atlarına damgasını vuran Ali Üsküdârî'nin san'at üslûbu, san'atkârın yaşadığı dönem ve daha sonraki yüzyıllarda da, farklı san'atkârlar tarafından yorumlanmıştır. Bu üslûbun temsilcileri arasında en meşhur olanı Sultan Selimli müzehhip Reşid Mustafa Çelebi'dir (Habib, 1305, s. 146); İmzalı bir yayı bulunan Nakkaş Hüseyin (Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu); kuşlu bir tarama halkârî çalışması olan Sami Necmeddin (1911-1933), (Türkp petrol Vakfı Koleksiyonu); Muhsin Demironat (1907-1983), bildiğimiz diğer isimlerdir. Bu yolda taklidden uzak eserler vermiş olan Muhsin Demironat, Ali Üsküdârî'nin öylesine tesirinde kalmıştır ki; bazı tezhiplerinde ona telmihen "Muhsin-i Üsküdâr" şeklinde imza koymuştur (Derman, 1984, s.14).

Resim 8 Yazı Altlığı, Ön yüzü, (Museum fur Kunsthandwerk, Frankfurt, Inv.Nr.13322)

Kaynakça

- Derman, M. Uğur, *Türk Hat San'atının Şaheserleri*, Kültür Bak. Yay., 384, Kültür Eserleri Dizisi: 14, 1982.
- Derman, M. Uğur, "Kaybettiğimiz Müzehhip Muhsin Demironat", *Lâle*, İstanbul, 1984, S.2.
- Duran, Gülnur, *Ali Üsküdâr, Motif ve Üslûp Anlayışı*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, M.Ü. Sos. Bil. Enst. İstanbul, 1996.
- Duran, Gülnur, "18.yy. Müzehhip, Çiçek Ressamı ve Lake Üstadı Ali Üsküdârî", *Osmanlı 11, Kültür ve San'at*, Yeni Türkiye Yay. Ankara, 1999
- Habib, *Hat ve Hattâtan*, İstanbul, 1305.
- Müstakimzâde, S. S., *Tuhfe-i Hattâ'n*, İstanbul, 1928

